

ΜΙΧΑΛΗΣ ΨΑΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ

**ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΒΙΒΛΙΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ,
1808-1948: ΤΑ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΜΗΝΥΜΑΤΑ**

ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΨΑΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΒΙΒΛΙΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ, 1808-1948: ΤΑ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΜΗΝΥΜΑΤΑ

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Ο Ανδρέας Ανδρεάδης εκθέτοντας το 1927 τις προόδους της οικονομικής επιστήμης στην Ελλάδα σημείωνε ότι κάθε μορφωμένος Έλληνας γνώριζε τουλάχιστον δύο ξένες γλώσσες¹, έτσι ώστε να είναι σε θέση να παρακολουθεί τη πνευματική κίνηση στην Ευρώπη αυτόνομα και απ' ευθείας, χωρίς να έχει την ανάγκη μεταφράσεων. Σίγουρα στον ισχυρισμό αυτό υπάρχει μια μεγάλη δόση αλήθειας: πολλοί Έλληνες ζώντας έξω από τον εθνικό χώρο, σε παροικίες, ήταν λόγω των συνθηκών πολύγλωσσοι. Ωστόσο δεν πρέπει να διαφεύγει από την αντίληψή μας η πραγματικότητα των αριθμών. Το κοινό αυτών των γλωσσομαθών μορφωμένων, στο οποίο στηρίζεται ο Ανδρεάδης, είναι υπερβολικά περιορισμένο. Το 1907 μόλις το 33,7% των κατοίκων της Ελλάδας γνώριζε ανάγνωση και γραφή². Τα ποσοστά για το 1870 και το 1928 είναι αντιστοίχως 17,8% και 49,8%³. Παρά τη ραγδαία αυτή μείωση του αναλφαβητισμού, η οποία αντανακλά με γλαφυρό τρόπο τις τεράστιες κοινωνικοπολιτικές ανακατατάξεις στον ελλαδικό χώρο που συντελέστηκαν στη χώρα κατά το

1. Βλ. Andreades, A: Griechenland στο Mayer, Hans et al. (Hsg): *Die Wirtschaftstheorie der Gegenwart*. Band 1, Wien 1927 (Springer), σελ. 235.

2. Βλ. Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος: *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1930*, Αθήνα 1931, σελ. 70.

3. Ο.π., σελ. 70.

γύρισμα του 20ου αιώνα και το μεσοπόλεμο, είμαστε υποχρεωμένοι να υποθέσουμε ότι όσο πολύγλωσσοι και να ήταν οι Έλληνες, πρέπει να ήταν ελάχιστες οι περιπτώσεις τόσο άρτιας γνώσης της ξένης γλώσσας — πέρα δηλ. από τη δυνατότητα άμεσης συνεννόησης σε επίπεδο εμπορικών συναλλαγών — ώστε οι μεταφράσεις ξένων βιβλίων και μάλιστα επιστημονικών, να μην είναι αναγκαίες λόγω της ικανότητας εντύπωσης στα πρωτότυπα κείμενα εκ μέρους των ενδιαφερομένων. Επομένως, στην Ελλάδα, όπως και σε άλλες χώρες, η διακίνηση των ιδεών έγινε και μέσω μεταφράσεων ξένων έργων, οι οποίες και αποτελούσαν ίσως το μοναδικό τρόπο επικοινωνίας του ελληνικού κοινού με απόψεις και αντιλήψεις που εκφράζονταν στον ευρωπαϊκό χώρο⁴.

Ειδικότερα, οι συζητήσεις, αντιπαραθέσεις και απόψεις γύρω από θέματα οικονομικής επιστήμης και πολιτικής διαμορφώθηκαν, συμπληρώθηκαν, μετασχηματίστηκαν κάτω από την επίδραση ή πολλές φορές σε αντιπαράθεση προς κείμενα που μεταφράστηκαν στα ελληνικά.⁵

Η παρούσα εργασία, η οποία στηρίζεται σε υλικό μιας υπό εξέλιξη έρευνας, σχετικά με την ιστορία της οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα, έχει δύο σκοπούς. Πρώτα απ' όλα, επιχειρείται μια καταγραφή βιβλίων, και για το διάστημα από το μεσοπόλεμο και μετά, και άρθρων οικονομικού περιεχομένου, που μεταφράστηκαν στα ελληνικά, σε μια χρονική περίοδο 140 ετών από τις αρχές του 19ου αιώνα ως το τέλος περίπου του εμφυλίου πολέμου.

Κατά δεύτερο λόγο, γίνεται μέσω της συγκριτικής μελέτης των ιδεών που εκφράζονται στα μεταφρασμένα βιβλία, μια πρώτη προσπάθεια συναγωγής συμπερασμάτων για την εξέλιξη των οικονομικών ιδεών στην Ελλάδα, μια αρχική περιοδολόγηση της ιστορίας της οικονομικής σκέψης στη χώρα μας, που μελλοντικές μελέτες θα αναλάβουν να πιστοποιήσουν, εξειδικεύσουν, εμβαθύνουν ή και αναθεωρήσουν. Προκαταβολικά, θα θέλαμε να υπογραμμίσουμε μερικούς από τους κινδύνους, τις επιφυλάξεις και τους περιορισμούς, στους οποίους υπόκειται το παραπάνω εγχείρημα, μια και είναι φανερό ότι πιθανό να προκαλέσει εύλογες αντιρρήσεις η χωρίς ενδοιασμούς χρήση των μεταφράσεων ως πειστηρίων στον προβληματισμό σχετικά με την ιστορία της οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα.

Κατ' αρχήν δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η μετάφραση ενός βιβλίου και μόνο σηματοδοτεί και την επιρροή ή ακόμα περισσότερο, τη γενική αποδοχή των ιδεών που εκφράζει στη χώρα που μεταφράζεται. Για να τεκμηριω-

4. Για μια γενική θεώρηση του προβλήματος βλ. Spengler, Joseph: Notes on the international transmission of Economic Ideas, στο: *History of Political Economy*, 2/1970 σσ. 133-151, εδώ σελ. 141 κ.έ.

5. Παρόμοια ισχύουν και για άλλες χώρες π.χ. για τη Δανία βλ. Boserup, Mogens: The international transmission of ideas: a small-country case study, στο *History of Political Economy*, 12/1980 σσ. 420-433, ιδίως σσ 425-426. Για την Ιαπωνία, βλ. Matsuura, Tamotsu: *Marginalism in Japan*, στο Black, R.C. et. al. (Eds): *The Marginal Revolution in Economics*, Durham, 1973 (Duke University Press), σσ. 267-284, ιδίως σελ. 270 κ.έ.

θεί κάτι τέτοιο απαιτούνται πολύ περισσότερα στοιχεία, π.χ. αναφορές στο βιβλίο αυτό σε συζητήσεις στη Βουλή, κριτικές και αντικριτικές σε εφημερίδες και περιοδικά, πολεμικές ή προπαγάνδισις μέσα από ντοκουμέντα της ιστορίας του εργατικού κινήματος κ.λ.π.

Ένα δεύτερο εμπόδιο αποτελεί αυτή καθαυτή η κίνηση του βιβλίου ειδικά στην Ελλάδα. Ο περιορισμένος αριθμός αντιτύπων⁶ και η πολλές φορές προσωπική πεποίθηση του μεταφραστή ή του εκδότη για τη σπουδαιότητα της μετάφρασης δεν αποτελούν απαραίτητα και απόδειξη για συνταύτιση του αναγνωστικού κοινού με τη παραπάνω αντίληψη. Ακόμα δεν θα πρέπει να μας διαφεύγουν οι δυσκολίες κατανόησης ενός κειμένου έστω και στην ελληνική γλώσσα από την έλλειψη επιστημονικής ορολογίας στον τόπο.⁷

Τέλος, και ίσως απ' όλα το πιο σημαντικό, οι συνθήκες κάτω από τις οποίες γράφτηκε το αρχικό έργο τις πιο πολλές φορές απέχουν πολύ από τις συνθήκες της χώρας στη γλώσσα της οποίας μεταφράστηκε⁸. Πολλά οικονομικά έργα γράφτηκαν και αναφέρονται ρητά σε ορισμένα συγκεκριμένα γεγονότα σε μια συγκεκριμένη χώρα. Αυτό δε σημαίνει απαραίτητα ότι το προαναφερθέν βιβλίο δεν είναι σημαντικό, ενδιαφέρον ή χρήσιμο για άλλες χώρες. Απεναντίας, από τα πιο ενδιαφέροντα κεφάλαια στην ιστορία διακίνησης των ιδεών είναι το πώς αφομοιώνονται και μεταφέρονται σε χώρες χαμηλότερου επιπέδου ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων θεωρητικά σχήματα που αναπτύχθηκαν σε πιο αναπτυγμένες χώρες. Όμως, και εδώ επιβάλλεται κάποια προσοχή, το διαφορετικό κοινό υποδοχής πιθανό να αναγνώσει αποσπασματικά και επιλεκτικά το πρωτότυπο. Μπορεί να αναδείξει πτυχές του που στη χώρα προέλευσης πέρασαν απαρατήρητες, ενώ αντίθετα, το κεντρικό μήνυμα του βιβλίου να περάσει απαρατήρητο στη χώρα μετάφρασης επειδή οι γενικότερες συνθήκες δεν ευνοούν κάτι τέτοιο.

Έχοντας υπ' όψη τα παραπάνω, επιβάλλεται να προσεγγίσουμε το θέμα της μετάφρασης ξένων βιβλίων ή μονογραφιών αναφερομένων σε οικονομικά θέματα, με μια επιφύλαξη όσον αφορά την επίδραση του περιεχομένου στη χώρα υποδοχής. Με τη προϋπόθεση ότι η ύπαρξη απλά και μόνο μιας μετά-

6. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τις αρχές του 19ου αιώνα. Το βιβλίο του Droz π.χ. κυκλοφόρησε το 1833 σε 493 συνδρομητές (βλ. Droz, σελ. 358) ενώ το Suzanne σε μόλις 168.

7. Και αυτό το πρόβλημα παρουσιάστηκε οξύτερο στις αρχές του 19ου αιώνα. Ο μεταφραστής του Say Γ. Χρυσήϊδης μεταγλωττίζει το 1828 τον όρο richesses ως «χρήματα» (σελ. 2). Άλλες εκφράσεις στον Say που ξενίζουν τον σημερινό αναγνώστη: «κείμενον κεφάλαιον» (σελ. 16) αντί για πάγιο, «σταθμός του εμπορίου» (σελ. 61) αντί εμπορικό ισοζύγιο, «κεφαλισταί» (σελ. 77) αντί κεφαλαιούχοι, «φόροι πλάγιοι» αντί για έμμεσοι κ.λ.π.

8. Τον παράγοντα αυτό εξαιρεί ο Spengler, ο.π., σσ. 146-149.

9. Για μια άλλη προσπάθεια χρήσης μεταφράσεων σε προγράμματα έρευνας με έμφαση στη συγκριτική ανάλυση της πορείας της οικονομικής σκέψης μεταξύ διαφόρων χωρών, βλ. Carpenter, K. και F. Redlich: Research possibilities in the history of Political Economy through a bibliography of translations, στο: *History of Political Economy*, 5/1973, σσ. 268-283.

φρασης δεν προδικάζει αυτόματα και το ενδιαφέρον του κοινού ή, ακόμα περισσότερο, την αποδοχή των ιδεών που εκφράζονται στο μεταφρασμένο έργο, θα ανιχνεύσουμε την επιρροή που ασκείται στην οικονομική σκέψη στην Ελλάδα με κατευθυντήρια αρχή το κεντρικό μήνυμα των μεταφρασμένων βιβλίων. Όπου ένα τέτοιο μήνυμα δεν συνάγεται απερίφραστα, επικουρικό ρόλο παίζουν αντιλήψεις κεντρικής σημασίας στο προβληματισμό πάνω σε οικονομικά θέματα, π.χ. σχετικά με τον ρόλο του κράτους στο οικονομικό σύστημα, τις σχέσεις κεφαλαίου-εργασίας, το πρόβλημα των οικονομικών κρίσεων κ.λ.π.

Με αυτό τον τρόπο, ο συγκριτικά μεγάλος αριθμός του δείγματος (94 μεταφρασμένα βιβλία και άρθρα) μπορεί πιστεύουμε, ανεξάρτητα από άλλους αντίθετους παράγοντες, να χρησιμεύσει και για τη συναγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την εξέλιξη της οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα χωρίς κίνδυνο παρεκτροπής σε άγονες κατευθύνσεις.

2. Οι μεταφράσεις βιβλίων οικονομικών επιστημών στα ελληνικά.

Οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν για τη κατάρτιση του πίνακα που ακολουθεί, αναφέρονται κάτω απ' αυτόν. Πριν την παράθεση του πίνακα αυτού, είναι απαραίτητο να γίνουν ορισμένες διευκρινήσεις.

α. Για το διάστημα μέχρι το 1921 αναφέρονται αποκλειστικά και μόνο μεταφρασμένα βιβλία και όχι άρθρα σε περιοδικά, παρά το γεγονός ότι είναι γνωστή η ύπαρξη μεταφρασμένων άρθρων στον περιοδικό τύπο.¹⁰

Δεδομένης της έλλειψης εθνικής βιβλιογραφίας αλλά και βιβλιοθηκών στις οποίες να σώζονται τα πολυάριθμα, βραχύβια πολλές φορές, περιοδικά και εφημερίδες του 19ου και του 20ου αιώνα επιλέξαμε την οδό της μη αναφοράς σε κανένα άρθρο για την εποχή αυτή, βέβαιοι ότι δε διαστρέφεται από την έλλειψη αυτή η συνολική εικόνα.

Από το 1921 και μετά συμπεριλαμβάνονται άρθρα οικονομικού περιεχομένου, που μεταφράστηκαν και δημοσιεύτηκαν μόνο στο Αρχείο Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών (ΑΟΚΕ) και από το 1932 και μετά συμπεριλαμβάνονται και άρθρα δημοσιευμένα στην Επιθεώρηση Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής (ΕΚΔΟ). Κριτήριο της επιλογής αυτής, η οποία αποκλείει την αναφορά σε μεταφράσεις στο τύπο της τρέχουσας οικονομικής επικαιρότητας του μεσοπολέμου (ο οποίος ήταν αρκετά πολυάριθμος)¹¹ είναι τα «επιστημονικά» κριτήρια που ίσχυαν στις μεταφράσεις που δημοσιεύτηκαν στα προαναφερθέντα επιστημονικά περιοδικά. Για τον

10. Μεταξύ άλλων στην «Οικονομική Επιθεώρηση» (1873-1889) του Αρ. Οικονόμου και κατά τις αρχές του αιώνα στην «Οικονομική Ελλάδα» (1902 κ.ε.) του Γ. Κατσελίδη.

11. Ενδεικτικά αναφέρουμε τον Πλούτο (1914 κ.ε.), τον Οικονομολόγο Αθηνών (1919 κ.ε.) και την Εργασία (1930 κ.ε.).

ίδιο λόγο συμπεριλήφθηκε και μετάφραση άρθρου που έγινε στην Επιθεώρηση Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών (ΕΟΠΕ) κατά την αμέσως μεταπολεμική περίοδο.

- β. Όταν αναφερόμαστε σε βιβλία οικονομικών επιστημών, επιβάλλεται να διευκρινήσουμε αυτόν τον τελευταίο όρο, μια και τα όρια των επί μέρους συνιστωσών των κοινωνικών επιστημών δεν ήταν τόσο ευκρινή, ιδίως στο 19ο αιώνα. Με τον όρο «βιβλία οικονομικών επιστημών» εννοούμε συγγράμματα, που μελετούν κυρίως προβλήματα παραγωγής και κυκλοφορίας αγαθών, διανομής εισοδήματος, κοινωνικών σχέσεων, θέματα που άπτονται της λειτουργίας του κράτους στην οικονομία, τέλος δε μελέτες που αφορούν τη πορεία των οικονομικών εξελίξεων καθώς και την ιστορική ανασκόπηση θεωριών για την οικονομία και τη κοινωνία. Ο μακροσκελής αυτός ορισμός επιβάλλεται για να γίνει κατανοητή στον αναγνώστη η παράλειψη τίτλων, που χρησιμοποιώντας διαφορετικά κριτήρια δεν θα υπήρχε. (π.χ. Το «Περί ελευθερίας» του Mill, έργα του Ρουσσώ, αλλά προ πάντων έργα μαρξιστικά όπως π.χ. «Το Κομμουνιστικό μανιφέστο» κ.λ.π.) Έχοντας τα παραπάνω υπόψη, μπορούμε να προχωρήσουμε στη θεώρηση του πίνακα (βλ. παρακάτω σελίδες).

3. Σκέψεις πάνω στον πίνακα των μεταφρασμένων στα ελληνικά οικονομικών βιβλίων.

Μια πρώτη διαπίστωση που κάνει κανείς θεωρώντας τους συνολικά 94 τίτλους που καταγράψαμε μεταξύ 1808-1948 είναι ότι μόνο οι 19, ή ποσοστιαία 20,2% του συνόλου, κυκλοφόρησαν μέχρι το 1912 (δηλ. λίγο μετά τα γεγονότα στο Γουδί). Από το γεγονός αυτό προκύπτει ότι υπήρξε μια ένταση της μεταφραστικής δουλειάς την εποχή που συμπίπτει με την ανορθωτική προσπάθεια, το τέλος της Μεγάλης Ιδέας, την άνοδο του εργατικού κινήματος, τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας του μεσοπολέμου.

Ένα βασικό χαρακτηριστικό των μεταφράσεων της εποχής 1800-1912 είναι ότι με ελάχιστες εξαιρέσεις, πρόκειται για βιβλία Γάλλων συγγραφέων. Το φαινόμενο αυτό δεν πρέπει να εκπλήσσει, δεδομένης της αίγλης του γαλλικού πολιτισμού και του Παρισιού ως μητρόπολης του πνεύματος μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα¹², δεν παύει όμως να προκαλεί ενδιαφέρον ότι ο οικονομικός φιλελευθερισμός δεν έγινε γνωστός στην Ελλάδα από τα κλασικά κείμενα Βρετανών συγγραφέων αλλά μέσα από τις διόπτρες της γαλλικής εκλαίκευσης του φιλελευθερισμού.

12. Για το ρόλο αυτό, την εξελικτική πρόοδο των κοινωνικών επιστημών και τον ρόλο τον οποίο έπαιξε σ' αυτή την πρόοδο η μετατόπιση του κέντρου «παραγωγής» της επιστήμης από χώρα σε χώρα βλ. Ben-David, Joseph: *The Scientist's role in society. A comparative approach*, Engelwood Cliffs, 1971 (Prentice Hall), passim, εδώ σσ. 88-107.

A/A	ΕΤΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ
1.	1808	Novak, Joseph	Ιστορία του εμπορίου
2.	1828	Say, Jean B.	Πολιτικής Οικονομίας Κατήχησις
3.	1833	Droz, Joseph	Πολιτική Οικονομία, ήτοι αρχαί της επιστή- μης του πλούτου
4.	1849	Suzanne, P.H.	Γενικά αρχαί της δημο- σίας και βιομηχανικής οικονομίας
5.	1864	Blanqui, K.	Επίτομος ιστορία του εμπορίου, της ναυτιλίας και της βιομηχανίας
6.	1865	Rapet, J.	Δημώδες εγχειρίδιον Ηθικής και Πολιτικής Οικονομίας
7.	1869	Garnier, Joseph	Στοιχεία Πολιτικής Οικονομίας
8.	1877	Spencer, Herbert	Προεισαγωγή εις την Οικονομικήν Επιστήμην
9.	1881	Fawcett, Millicent Garrett	Εγχειρίδιον Πολιτικής Οικονομίας δι' αρχαρίους
10.	1882	Chaumeil,	Μαθήματα Πολιτικής Οικονο- μίας διά τον λαόν
11.	1882	Block, Maurice	Μικρόν εγχειρίδιον πρακτικής Οικονομίας
12.	1887	Garnier, Joseph	Οικονομολογικόν εγχει- ρίδιον
13.	1889	Leroy-Beaulieu, Paul	Εγχειρίδιον πλουτολο- γίας ή της οικονομικής επιστήμης
14.	1894	Laveleye, Emile de	Στοιχεία Πολιτικής Οικονομίας
15.	1902	Leroy-Beaulieu, Paul	Εγχειρίδιον πλουτολογίας ή της οικονομικής επιστήμης
16.	1903	Rapet, J.	Δημώδες εγχειρίδιον Ηθικής και Πολιτικής Οικονομίας

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ	ΤΟΠΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
Κων. Κοκκινάκης Γ. Χρυσήϊδης	Βιέννη Αίγινα		
Α. Πολυζωΐδης	Ναύπλιο		
Μ. Βερνάρδος	Αθήνα		
Σταμ. Κ. Θεοχάρης	Πάτρα		
Μ. Καννελλόπουλος Α. Σκαλίδης	Αθήνα		
Δημ. Δεσποτόπουλος	Αθήνα		Στην ίδια έκδοση περιλαμβάνονται σε παράρτημα τα: Bastiat, Frederic Το ορατόν και το αόρατον και Franklin, Benjamin Η επιστήμη του απλοϊκού Ριχάρδου
Φ. Πάλλης			
Εμμ. Ι. Μαυρογορ- δάτος	Αθήνα Αθήνα		
	Αθήνα		Από την η' γαλλική έκδοση
Χ.Α. Ζάππας	Βουκουρέστι		
Κ.Α. Κυπριάδης	Αθήνα		
Κ. Βουρνάζος	Αθήνα		
Κ.Α. Κυριακίδης	Αθήνα		2η έκδοση (Η πρώτη το 1889)
Ελένη Π. Φωτιάδου	Αθήνα		2η έκδοση σε νέα μετάφραση (Η πρώτη το 1865)

A/A	ΕΤΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ
17.	1911	Metin, Albert	Πολιτική Οικονομία
18.	1911-1912	Gide, Charles	Πολιτική Οικονομία (2 τόμοι)
19.	1912	Cossa, Luigi	Πρώτα στοιχεία της δημοσίας οικονομίας
20.	1914-16	Jeze, Gaston	Τα δημόσια οικονομικά (και η ελληνική νομοθεσία) (3 τόμοι)
21.	1919	Cooper, W.R.	Αι αξιώσεις της εργασίας και του κεφαλαίου
22.	1919-1920	Herkner, Heinrich	Το εργατικόν ζήτημα (2 τόμοι)
23.	1921	Marx, Karl	Το Κεφάλαιον Περίληψις Π. Λαφάργκ
24.	1921	Bernstein, Eduard	Η απεργία Ο χαρακτήρ και αι συνέπειαι της
25.	1921	Sombart, Werner	Το προλεταριάτον
26.	1921	Radek, Karl	Ο σοσιαλισμός από τη θεωρία στην πράξη
27.	1921	Marx, Karl	Κεφάλαιο και μισθωτή εργασία
28.	1921	Marx, Karl	Μερομίσθια-Τιμές-Κέρδη
29.	1922	Φερρί, E	Εξέλιξις οικονομική και εξέλιξις κοινωνική
30.	1922	Lafargue, Paul	Κομμουνισμός και οικο- νομική εξέλιξις

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ	ΤΟΠΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
Ι. Φαραντάτος	Αθήνα		Προσθήκες του μεταφραστή και προσαρμογή του κειμένου στα ελληνικά δεδομένα
Σωτ. Κροκιδάς	Αθήνα		
Κων. Δ. Παπακωνσταντίνου	Αθήνα		
Β. Γεωργαντάς	Αθήνα		Προσαρμογή του κειμένου και συμπληρώσεις σ' αυτό από τον μεταφραστή με βάση τα ελληνικά δεδομένα.
Κ. Α. Δόσιος	Αθήνα	Σίδηρης (Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων)	
Δημ. Καλιτσουνάκης	Αθήνα	Ελευθερουδάκης και Μπάρτ	Προσαρμογή του κειμένου στα ελληνικά με προσθήκες του μεταφραστή
	Αθήνα	Ελευθερουδάκης	Με πρόλογο του Β. Παρέτο
Σπ. Κορώνης			Με πρόλογο του μεταφραστή
Σπ. Κορώνης			Με πρόλογο του μεταφραστή
Π. Παβλίδης	Θεσ/νίκη		
Π. Παβλίδης	Θεσ/νίκη		
Π. Παβλίδης	Θεσ/νίκη		
	Αθήνα	Εκδ. Σοσιαλιστική Βιβλιοθήκη	

A/A	ΕΤΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ
31.	1923	Gide, Charles	Πρώται γνώσεις της πολιτικής οικονομίας
32.	1923 ή 24	Gide, Charles	Στοιχεία Πολιτικής Οικονομίας
33.	1924	Conrad, Johannes & Albert Hesse	Στοιχεία Πολιτικής Οικονομίας
34.	1924	Deville, G	Η εξέλιξη του κεφαλαίου
35.	1924	Bogdanov A.	Απλά μαθήματα της οικονομικής επιστήμης
36.	1925	Gide, Charles	Αι οικονομικά επιστήμαι
37.	1925	Macdonald, P.	Ο σοσιαλισμός και η κοινωνία
38.	1925	Cossa, Luigi	Πρώτα στοιχεία της δημοσίας οικονομίας
39.	1927	Marx, Karl	Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας
40.	1927	Rappoport, K.	Σύνοψη του Κομμουνισμού
41.	1927	Louzon, Robert	Αρχαί Πολιτικής Οικονομίας. Η καπιταλιστική οικονομία
42.	1927	Kautsky, Karl	Οικονομικές θεωρίες του Κ. Μαρξ
43.	1927	Richard, Gaston	Ο σοσιαλισμός και αι κοινωνικά επιστήμαι
44.	1927- 1928	Marx, Karl	Το κεφάλαιο

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ	ΤΟΠΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
Εμμανουήλ Τσουδερός	Αθήνα		
Σπ. Κορώνης	Αθήνα		2η έκδοση σε νέα μετάφραση (Η πρώτη 1911-12)
Α. Καλκάνης- Χρ. Αγαλλόπουλος	Αθήνα		
Αρ. Σίδερης	Αθήνα		
Χρ. Δεδούσης	Αθήνα		
Δημ. Καλιτσουνάκης			Δημοσιεύτηκε σαν άρθρο στο ΑΟΚΕ
Κ. Κτιστόπουλος	Αθήνα		
Θεοφ. Παπακων- σταντίνου	Αθήνα		2η έκδοση σε νέα μετάφραση (Η 1η το 1912)
Γ. Δούμας & Παντ. Πουλιό- πουλος	Αθήνα	Σοσιαλι- στική Βιβλιοθήκη Αρ. 3	
Π. Σουλβανός	Αθήνα		
Γ.Δ. Ζωϊόπουλος	Αθήνα	Πολιτική & Φιλοσοφική Βιβλιοθήκη Ακαδημαϊκού αρ. 8	
Π. Πουλιόπουλος	Αθήνα		
Ηλ. Οικονομόπουλος	Αθήνα	Φέξης	
Π. Πουλιόπουλος- Γ. Δούμας	Αθήνα	Εκδ. εται- ρεία Αθηνά	Βγήκαν τα τεύχη Α και Β, που περιλάμ- βαναν τα 9 πρώτα κεφάλαια του 1ου τόμου του «Κεφαλαίου»

Α/Α	ΕΤΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ
45.	1927-1928	Marx, Karl	Το κεφάλαιο
46.	1928	Marx, Karl	Η γένεση του κεφαλαίου
47.	1928	Marx, Karl	Αξία, τιμή, κέρδος
48.	1928	Keynes, J.M.	Το τέλος του laissez faire
49.	1930	Pirenne, Henri	Αι περίοδοι της κοινωνικής ιστορίας του καπιταλισμού
50.	1930	Fisher, Irving	Νομισματικά Πλάνα
51.	1930-1931	Gide, Charles & Charles Rist	Ιστορία Οικονομικών θεωριών (2 τόμοι)
52.	1931	Allix, Edgar	Δημόσια Οικονομία (και τα ελληνικά δημόσια οικονομικά)
53.	1932	Varga, E.	Το αγροτικό ζήτημα
54.	1932	Gruenfeld, Ernst	Οι συνεταιρισμοί από οικονομικής και κοινωνικής απόψεως
55.	1933	Sombart, Werner	Το μέλλον του κεφαλαιοκρατισμού
56.	1933	Cassel, Gustav	Το πρόβλημα των οικονομικών κύκλων
57.	1933	Weddingen, Walter	Διεθνής κρίσις και κεφαλαιοκρατισμός

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ	ΤΟΠΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
Επιτροπή Επιστη- μόνων (Α. και Δ. Πουρνάρας)	Αθήνα	Ακαδη- μαϊκός	Κυκλοφόρησαν 6 τόμοι (ο πρώτος το 1925) από τους 12 που θα περιλάμ- βαναν όλο το έργο. Μεταφράστηκαν όλος ο 1ος τόμος και τα 6 πρώτα κεφάλαια του 2ου τόμου του «Κεφαλαίου» Αυτοτελής έκδοση του 23ου κεφαλαί- ου του 1ου τόμου του «Κεφαλαίου» Αρχείο Μαρξισμού
Δημ. Καλιτσου- νάκης	Αθήνα		στο ΑΟΚΕ
Ανας. Στεφανό- πουλος	Αθήνα		στο ΑΟΚΕ
Α.Ι. Λοβέρδος	Αθήνα		Πρόκειται για το The Money Illusion
Ν. Πατσέλης	Αθήνα		
Α. Λαμπρόπουλος	Αθήνα		Από την 5η γαλλική έκδοση. Προσαρμογή και συμπληρώσεις στο κείμενο από τον μεταφραστή.
Κ. Σκλάβος	Αθήνα	Γκοβόστης	
Τ. Χασακόπουλος	Πάτρα		
Ν. Κωνσταντινίδης	Αθήνα		στο ΑΟΚΕ
	Αθήνα		στην ΕΚΔΟ
	Αθήνα		στην ΕΚΔΟ

Α/Α	ΕΤΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ
58.	1934	Fisher, Irving	Η Θεωρία του υπερδανεισμού κατά τας μεγάλας καταπτώσεις της οικονομίας
59.	1934	Schultze, E	Η σπουδαιότης της γεωργικής οικονομίας
60.	1935	Moll, Bruno	Η αποστολή της Δημοσίας Οικονομικής
61.	1935	Cassel, Gustav	Αι νεώτεροι κατευθύνσεις της νομισματικής ανορθώσεως
62.	1935	Cassel, Gustav	Η κρίσις του παγκοσμίου νομισματικού συστήματος
63.	1935	Smith, Adam	Ο πλούτος των εθνών
64.	1936	Segal, L.	Πολιτική Οικονομία
65.	1937	Snyder, Carl	Η εξεύρεσις κεφαλαίων και η κοινωνική ευημερία
66.	1937	Keynes, J.M.	Η νομισματική μεταρρύθμισις
67.	1937	Moll, Bruno	Η κοινωνική οικονομική ως επιστήμη
68.	1937	Marshall, Alfred	Αρχαί Πολιτικής Οικονομίας

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ	ΤΟΠΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
Αλ.Ι. Λοβέρδος	Αθήνα		στην ΕΚΔΟ Άρθρο που συνοψίζει το βιβλίο του Fisher Booms and depres- sions. Πρωτοδημο- σιεύτηκε στην Econo- metrica (Οκτ. 1933) με τίτλο «The debt- deflation theory of great depressions στην ΕΚΔΟ
			στην ΕΚΔΟ
			στην ΕΚΔΟ
Ν. Κωνσταντινίδης	Αθήνα	Γκοβόστης	
Μάνος Δ. Βαταλάς	Αθήνα	Μ.Γ.Βασι- λείου	Κυκλοφόρησε σαν ένθετο σε τεύχη του περιοδικού «Οικονομικός Χρόνος» Μεταφράστηκαν τα 8 κεφάλαια του πρώτου βιβλίου
	Αθήνα	Ριζοσπάστης	στην ΕΚΔΟ
Στ. Αντωνιάδης	Αθήνα		Πρόκειται για το «A Tract on mone- tary reform» Με εισαγωγή του μεταφραστή
Γ. Χαλκιάπουλος	Αθήνα		Πρόλογος Αρ. Σίδερτ Κυκλοφόρησαν μόνο τα πρώτα 4 κεφά- λαια του πρώτου βιβλίου
Αθ. Κωνσταντι- νίδης & Θ. Βασταρ- δής	Αθήνα	Εκδοτικός συν/σμός «Επιστημο- νική πρό- οδος»	

A/A	ΕΤΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ
69.	1937	Jevons, William St.	Η πολιτική οικονομία
70.	1938	Cassel, Gustav	Κατευθυντήριοι γραμμαί νομισματικής πολιτικής
71.	1938	Ricardo, David	Αρχαί πολιτικής οικονο- μίας και φορολογίας
72.	1938	Diehl, Karl	Το επιχειρηματικόν και συγκυριακόν κέρδος
73.	1938	Mill, John St.	Αρχαί Πολιτικής Οικο- νομίας
74.	1938	Sombart, Werner	Διατί πάντες ενδιαφε- ρόμεθα διά προβλήματα της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτι- κής
75.	1939	Carver, Thomas Nixon	Αρχαί της γεωργικής οικονομίας
76.	1940	Pari, Guiseppe Ugo	Προϋποθέσεις ισορροπίας μεταξύ οικονομίας και δημοσιονομικής δράσεως
77.	1940	Quesnay, Francois	Οικονομικά έργα
78.	1940	Schumpeter, Joseph	Ιστορία οικονομικών θεωριών και δογμάτων

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ	ΤΟΠΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
Κ. Γιαννίκης	Αθήνα		στην ΕΚΔΟ
Ν. Κωνσταντινίδης	Αθήνα		
Δημ. Κούσης	Αθήνα		στο ΑΟΚΕ
Μ. Χαριτάκης	Αθήνα		στο ΑΟΚΕ Πρόκειται για την εισαγωγή, ανάλυση και παράφραση του 4ου βιβλίου των Principles.
Μάριος Δημη- τριάδης	Αθήνα		στο ΑΟΚΕ
Γεωρ. Φανουράκης	Αθήνα		
	Αθήνα		στην ΕΚΔΟ
Γ. Ζωϊτόπουλος	Αθήνα	Αργ. Παπαζή- σης (Βιβλ. Κλασσικών και Νέων Οικονομολό- γων)	Πρόλογος Δημ. Καλιτσουνάκη. Περιλαμβάνονται τα έργα: 1) Ο Οικονομικός Πίναξ 2) Γενικά αξιώματα της οικονομικής κυβερνήσεως μιας αγροτικής χώρας 3) Το Φυσικόν Δίκαιον
Νικ. Γιαννουλάτος	Αθήνα	Αργ. Παπαζή- σης (Βιβλιο- θήκη...)	Πρόκειται για το «Epochen der Dogmen-und Metho- dengeschichte» πρωτοδημοσιευμένο το 1914 στο Grundriss der Sozial- ökonomik

A/A	ΕΤΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ
79.	1940	Spann, Othmar	Αι βασικαί θεωρίαι της Κοινωνικής Οικονομίας Τεύχος Α.
80.	1940	Malthus, Thomas R.	Η περί πληθυσμού θεωρία Τεύχος Α.
81.	1940	Weber, A	Εισαγωγή εις την σπουδήν της κοινωνικής οικονομικής
82.	1940	Spann, Othmar	Το πνεύμα της οικονομικής επιστήμης
83.	1940	Anderson, B.	Ρύθμισις και σταθεροποίησης τιμών
84.	1941	Sombart, Werner	Ιστορία του κεφαλαιοκρατισμού
85.	1942	Robbins, Lionel	Δοκίμιον περί της φύσεως και σημασίας της οικονομικής επιστήμης
86.	1943	Gide, Charles	Αρχαί Πολιτικής Οικονομίας
87.	1943	Haberler, Gottfried	Ευημερία και κρίσις

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ	ΤΟΠΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
Ρένα Χριστούλα & Γ. Χαλκιάπουλος	Αθήνα	Αργ. Παπαζή- σης (Βιβλιο- θήκη...)	
Γ.Δ. Ανδρουλιδάκης	Αθήνα	Αργ. Παπαζή- σης (Βιβλιο- θήκη..)	Πρόλογος Δ. Καλι- τσουνάκη. Πρόκειται για το πρώτο βιβλίο καθώς και το πρώτο κεφά- λαιο του δεύτερου βιβλίου του «An essay...»
Εμμ. Βουζίκας	Αθήνα	Αργ. Παπαζή- σης (Βιβλιο- θήκη..)	Με κριτικές σημειώ- σεις του μεταφραστή Πρόκειται για τα δύο πρώτα κεφάλαια του 1ου μέρους του γερμανικού πρωτό- τυπου.
Δημ. Κούσης	Αθήνα		
Σταύρος Μάνος	Αθήνα		στο ΑΟΚΕ
Γεωρ. Χαριτάκης	Αθήνα		Πρόκειται για περι- ληψη στα ελληνικά του «Der moderne Kapitalismus»
Νικ. Κωνσταντι- νίδης	Αθήνα		
Θεοφ. Παπακων- σταντίνου	Αθήνα	Αργ. Παπαζή- σης (Βιβλιο- θήκη..)	3η έκδοση σε νέα με- τάφραση. Οι προη- γούμενες το 1911 και το 1922
Νικ. Κωνσταντι- νίδης	Αθήνα		στο ΑΟΚΕ Πρόκειται για τα 5 πρώτα κεφάλαια του βιβλίου

A/A	ΕΤΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ
88.	1945	Marx, Karl	Το Κεφάλαιον. Αι βασικάί θεωρίαί του σοσιαλισμού
89.	1945	Segal, L.	Αρχές Πολ. Οικονομίας
90.	1946	Kalecki, M.	Θεωρία περί κέρδους: Οι προσδιοριστικοί παράγοντες του κέρδους
91.	1946	Leontief, A.	Πολιτική Οικονομία
92.	1946	Cassel, Gustav	Αι θεμελιώδεις αρχαί της κοινωνικής οικονο- μίας
93.	1947	Ohlin, Bertil	Η σουηδική θεωρία περί των αργούντων παραγωγι- κών μέσων.
94.	1948	Smith, Adam	Ο πλούτος των Εθνών

Πηγές: α) Χαριτάκη, Γ: Γενική Οικονομική Βιβλιογραφία, Εγκυκλοπαίδεια Πυρσός, τόμος Ι (Ελλάς), σελ. 216-222
β) Ανώτατον Οικονομικόν Συμβούλιον (ΑΟΣ): Οικονομική βιβλιογραφία της Ελλάδος, 1928-34, Αθήναι 1935
καθώς και οι από το 1936-39 ετήσιες εκδόσεις του ΑΟΣ σχετικά με την Οικονομική Βιβλιογραφία της Ελλάδος.
γ) ΑΟΚΕ
δ) ΕΚΔΟ
ε) Άρθρο: «Αι Οικονομικάί Επιστήμαι», Εγκυκλοπαίδεια Ήλιος, Τόμος 7ος (Ελλάς), σελ. 846-848

Παρατηρήσεις: α) Ο ξένος τίτλος παρατίθεται όπου ο ελληνικός διαφέρει ουσιαστικά από τον πρωτότυπο.

β) Με εξαίρεση τις υπ' αριθμ. 8, 10, 37 και 69 όλες οι υπόλοιπες μεταφράσεις βρέθηκαν από τον συγγραφέα του δοκιμίου αυτού στις ακόλουθες βιβλιοθήκες: Εθνική, Γεννάδειος, της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, της Τράπεζας της Ελλάδος. Αρκετές μεταφράσεις μαρξιστικών έργων βρέθηκαν μόνο σε ιδιωτικές βιβλιοθήκες.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ	ΤΟΠΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
Δημοσ. Κούσης	Αθήνα	Αστήρ	Με πρόλογο του μεταφραστή. Πρόκειται για τη περίληψη του μαρξιστικού έργου από τον J. Borchardt
Γ. Ζιούτος	Αθήνα	Τα Νέα Βιβλία	2η έκδοση (Η πρώτη το 1935)
Μ. Γκολέμης- Χ. Σεπεντζής	Αθήνα		στο ΑΟΚΕ
Τ. Κωνσταντινίδης	Αθήνα	Τα Νέα Βιβλία	
Μ. Κυπραίος	Αθήνα		
	Αθήνα		στην ΕΟΠΕ
Δ. Καλιτσουνάκης (Επιμέλεια μετάφρασης)	Αθήνα		‘Άλλη έκδοση απ’ αυτήν του 1935 Εισαγωγή και σχόλια του επιμελητή της έκδοσης. Περιλαμβάνει σε 256 σελ. μεταφρασμένα αποσπάσματα από όλα τα βιβλία του πρωτότυπου.

Πραγματικά, η συντριπτική πλειοψηφία των μεταφρασμένων βιβλίων απλοποιούν και απλουστεύουν για το ευρύ κοινό αντιλήψεις της κλασικής πολιτικής οικονομίας. Αυτό είναι εμφανέστερο στο Suzanne, που είναι γραμμένο με τη μορφή συνδιαλέξεως πατέρα-γιού και στον Rapet όπου το μήνυμα του βιβλίου περνάει μέσα από ομιλίες και διαλόγους του γιατρού Ντυπρέ, με τους κατοίκους της γενέτειρας του, στην οποία προτίθεται να χτίσει ένα εργοστάσιο. Ερωτήσεις και απαντήσεις ακολουθούν και το σύγγραμμα του Say. Σ' αυτά τα εκλαϊκευτικά εγχειρίδια δίνονται σαν αντιστάθμισμα της έλλειψης θεωρητικής εμπέδησης πρακτικές συμβουλές σχετικές π.χ. με την απόφαση ίδρυσης μιας επιχείρησης, την επιλογή τόπου εγκατάστασης κλπ. (π.χ. Suzanne, σελ. 128 κ.ε.)¹³. Και τα άλλα εγχειρίδια κινούνται στα ίδια επίπεδα, ακόμα και όταν διακρίνονται από ένα πιο θεωρητικό και αναλυτικό ύφος (π.χ. Fawcett, Leroy-Beaulieu).

Σε όλα υπάρχει μια έκθεση των αγαθών αποτελεσμάτων του καταμερισμού εργασίας (πρβλ. π.χ. Fawcett, σελ. 31 κ.ε., Block, σελ. 19-24, Beaulieu, 1902, σελ. 82-94) και του συναγωνισμού (ιδίως στον Garnier, σελ. 41 κ.ε. και στον Block, σελ. 72-75). Η χρήση των μηχανών στη παραγωγική διαδικασία έχει θετικά αποτελέσματα στην οικονομία (Rapet, 1903, σελ. 243-252, Block σελ. 68-72, Laveleye σελ. 88-97, Garnier, 1869, σελ. 27-32, Beaulieu, 1902, σελ. 95-108, ιδίως 98-101). Ο τελευταίος είναι και ο μόνος που αναφέρεται σε υπάρχουσες προλήψεις κατά των μηχανών (βλ. Beaulieu, 1902, σελ. 96-98). Σχεδόν όλοι οι συγγραφείς εκθειάζουν τη φειδώ (Rapet 1903, σελ. 252-261, Fawcett σελ. 69-70, Block σελ. 79-80, Laveleye, σελ. 260, Franclin σε Garnier, 1869, σελ. 165-166) και την αποχή από τη κατανάλωση ώστε να εξοικονομηθούν κεφάλαια για μελλοντικές παραγωγικές δραστηριότητες. Για τον Say (σελ. 97), ανάμεσα στο φιλόργυρο αποθησαυριστή και το σπάταλο άσωτο ο δεύτερος είναι αυτός που ζημιώνει περισσότερο τον εαυτό του και τη κοινωνία.

Το κράτος πρέπει φυσικά να απέχει από την οικονομία. Κατά τον Beaulieu (1902, σελ. 406-407) η πολιτεία δεν είναι ο κύριος παράγων προόδου στις ανθρώπινες κοινωνίες. Και για τον Say (σελ. 112) η δημόσια κατανάλωση δεν έχει καμία θετική επίπτωση στην οικονομική δραστηριότητα, γιατί χρηματοδοτείται μέσω πόρων που έχουν αφαιρεθεί από τα χέρια ιδιωτικών φορέων. Ο Laveleye (σελ. 119-201) είναι ο μόνος που δικαιολογεί τη κρατική δραστηριότητα στο τομέα της υποδομής (κατασκευή οδών και διευκόλυνση μεταφορών) στο μέτρο που κανένας ιδιώτης δεν αναλαμβάνει τη διενέργειά τους. Η άμεση

13. Για λόγους αποσυμφόρησης του κειμένου από άσκοπες επαναλήψεις δεν θα γίνεται από το σημείο αυτό παραπομπή στους τίτλους των μεταφράσεων. Αναφορά θα γίνεται στον συγγραφέα και το έτος έκδοσης της μετάφρασης αν έγιναν επανειλημμένες εκδόσεις ή μεταφράστηκαν πολλά βιβλία του ίδιου συγγραφέα. Ο τίτλος του βιβλίου μπορεί να αναζητηθεί από τον αναγνώστη στον πίνακα.

κρατική δραστηριότητα δεν είναι η μόνη μεμπτή ενέργεια. Κατά τον Droz (σελ. 102), επιβάλλεται η κατάργηση ή η μη νομοθέτηση κανόνων «οίτινες επιβάλλουσι συνθήκας εις το εργάζεσθαι». Νόμοι προστατευτικοί της εργασίας είναι ολέθριοι για τη βιομηχανία, επιβλαβείς για τους καταναλωτές και ανωφελείς για τη διαπαιδαγώγηση καλών εργατών. Ο Say (σελ. 117) τονίζει emphaticά και μια άλλη πτυχή της κρατικής δράσης, τον δημόσιο δανεισμό υπογραμμίζοντας την άποψη ότι είναι προτιμότερο το κράτος να είναι πάντα φερέγγυο και ικανό να δανείζει παρά να δανείζεται.

Όπως θα έπρεπε να αναμένεται οι συγγραφείς εκθειάζουν την ελευθερία του εμπορίου (Rapet, 1903, σελ. 226 κ.ε., Laveleye, σελ. 242, Beau lieu, 1902, ιδίως σελ. 339). Κατά τον Rapet, (ο.π) το ελεύθερο εμπόριο είναι ο μόνος τρόπος για εξασφάλιση χαμηλών και σταθερών τιμών τροφίμων. Αντίθετα, ο προστατευτισμός έχει ολέθρια αποτελέσματα (Fawcett, σελ. 311, Garnier, 1869, σελ. 91-94, Laveleye, σελ. 245). Ο τελευταίος είναι πάλι ο μόνος ο οποίος αναλύει τις αντιρρήσεις του List ως προς το σημείο αυτό.

Όσον αφορά τη διανομή του εισοδήματος, η Fawcett (σελ. 221) είναι η μόνη που αναφέρεται στην έννοια του αποθέματος μισθών, που σε τελική ανάλυση προσδιορίζει και το ύψος του ημερομισθίου. Κατά τον Rapet (21η ομιλία) η εργασία είναι ένα εμπόρευμα, το τίμημα του οποίου δεν καθορίζεται αυθαίρετα αλλά προκύπτει από αντικειμενικούς υπολογισμούς. Και κατά τον Block, (σελ. 65), όταν η οικονομία προοδεύει, ο μισθός ανέρχεται, ενώ, σε αντίθετη περίπτωση, πέφτει. Απεργίες για την ανατροπή της παραπάνω κατάστασης όχι μόνο δεν καταφέρνουν κάτι τέτοιο, αλλά είναι και «προφάσεις δια τους οκνηρούς» (ο.π.). Πάνω στο ίδιο θέμα, ο Rapet (1903, σελ. 126) τονίζει ότι τα συμφέροντα πλουσίων και πτωχών στη κοινωνία ταυτίζονται, ότι η κυριότητας (ιδιοκτησία) είναι το αποτέλεσμα της εργασίας, άρα κάθε εργαζόμενος έχει τη δυνατότητα ατομικής ανόδου στη κλίμακα του κοινωνικο-οικονομικού συστήματος.

Ήδη με τη μετάφραση του Laveleye κάνει την εμφάνιση της στην Ελλάδα κατά τα τέλη του 19ου αιώνα μια άποψη που ξεφεύγει από τα πλαίσια της φιλελεύθερης παράδοσης.¹⁴ Εκτός από τις προαναφερθείσες διαφοροποιήσεις του προς τους άλλους συγγραφείς που μεταφράστηκαν στα ελληνικά κατά το 19ο αιώνα, ο ίδιος είναι ο μόνος που συζητά το πρόβλημα των νομισματικών, εμπορικών και βιομηχανικών κρίσεων, αναγνωρίζοντας το σαν υπαρκτό μειονέκτημα του οικονομικού συστήματος, συνιστά δε μέσα περιορισμού των επιπτώσεων τους από το κράτος (σελ. 234-241). Παρά το γεγονός ότι ακολουθεί τη παράδοση όλων των εγχειριδίων και διακρίνει μέρη που αφορούν τη παραγωγή, τη κυκλοφορία, τη διανομή και τη κατανάλωση του πλούτου, είναι φανερό ότι διαφέρει από τα προηγούμενα κατά το ότι συζητά και συμπεριλαμβά-

14. Ο J. Schumpeter στο *History of economic analysis*, London 1954 (Allen and Unwin) σελ. 820 θεωρεί τον Laveleye μέλος μιας μη θεσμικά υφισταμένης γαλλικής Ιστορικής σχολής.

νει στην ανάλυσή του κεφάλαια που αναφέρονται π.χ. στη βελτίωση του επιπέδου ζωής των μισθωτών (σελ. 158-171) ενώ τέλος, παρά την ανάγκη ύπαρξης ορίων για την εξάπλωση του δημοσίου στον οικονομικό τομέα, θεωρεί τη δημοσία κατανάλωση κατ' αρχήν ωφέλιμη (σελ. 267-8).

Τέλος, δε θα έπρεπε να παραληφθεί η αντίληψη αυτού του συγγραφέα περί Κράτους. Αναγνωρίζει την ύπαρξη φυσικών νόμων, αλλά τους αντιδιαστέλλει ταυτόχρονα προς τους «θετικούς νόμους» που απορρέουν από τη νομοθεσία, στην οποία προσβλέπει ως ένα από τους σημαντικότερους μοχλούς εξέλιξης της κοινωνίας (σελ. 5-15, ιδίως 9-11).

Η στροφή αυτή προς τη μετάφραση βιβλίων που βρίσκονται σε κάποια απόσταση από τις κλασικές φιλελεύθερες απόψεις, παρά το γεγονός ότι τις αναλύουν εκτενέστατα, ολοκληρώνεται με τη μετάφραση της Πολιτικής Οικονομίας του Gide, που έμελλε να αποτελέσει και στην Ελλάδα ένα από τα πιο δημοφιλή εγχειρίδια. Όχι μόνο μεταφράστηκε άλλες δύο φορές κατά το μεσοπόλεμο (1923 και 1943), γεγονός που καθιέρωσε το συγγραφέα του ως αυθεντία περί τα Οικονομικά, αλλά και συνέπεσε να κυκλοφορήσει σε μια εποχή που συντελούνταν και στο χώρο της οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα παρόμοιες μεταστροφές¹⁵.

Παρά τη τήρηση από τον Gide των επιβαλλόμενων λόγω αντικειμενικότητας αποστάσεων, η συμπάθειά του προς τη σχολή της αλληλεγγύης δεν μπορεί να αποκρυσταλλωθεί (1911, σελ. 44-46). Η υποστήριξή της απ' αυτόν γίνεται αποκάλυπτη στις «Πρώτες γνώσεις...» (1923, σελ. 138). Ο συναγωνισμός δημιουργεί «σπατάλην δυνάμεων και πλούτου» (1923, σελ. 147) και δεν είναι τόσο ευεργετικός όσο υπέθεταν οι κλασικοί. Ο ελεύθερος συνεταιρισμός στη παραγωγή (1911, σελ. 243-271) και η συνεργασία είναι οι δυνάμεις οι οποίες, κάτω από τις νέες συνθήκες μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, μπορούν να αναλάβουν τη προστασία του κοινωνικού συμφέροντος και να το διεκπεραιώσουν καλύτερα από τις φιλελεύθερες συνταγές (1911, σελ. 149 κ.ε.)

Άλλο σημαντικό εγχειρίδιο της εποχής είναι το Conrad-Hesse στο οποίο επίσης εκφράζονται φιλοπαρεμβατικές αντιλήψεις, που έχουν τη ρίζα τους στη κατά τους συγγραφείς, ανάγκη προστασίας «αφ' ενός μεν γενικών συμφερόντων, αφ' ετέρου δε του οικονομικώς ασθενεστερού» (σελ. 17).

Κατά το μεσοπόλεμο τη σκυτάλη της νεοκλασικής παράδοσης στον τομέα των μεταφράσεων θα πάρουν οι Cassel και Fisher και είναι χαρακτηριστικό ότι μέχρι τη μετάφραση του Robbins το 1942 δεν θα υπάρξουν μεταφρασμένα **συγγράμματα** οικονομικής επιστήμης γραμμένα από νεοκλασικό συγγραφέα.

Ενώ κατά το 19ο αιώνα επικρατεί μια σχετική ομοιομορφία στις οικονομι-

15. Η αρχή είχε γίνει κυρίως με τον Ν. Γουναράκη και συνεχίστηκε στις αρχές του 20ού αιώνα με τους Κοινωνιολόγους. Για τις κρατικο-σοσιαλιστικές ιδέες του επιφανέστερου απ' αυτούς βλ. Ψαλιδόπουλος, Μ: Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου ως οικονομολόγος, στο συλλογικό τόμο του συνεδρίου «Ο Ελ. Βενιζέλος και ο αστικός εκσυγχρονισμός» που οργάνωσε το Πανεπιστήμιο Κρήτης (υπό δημοσίευση).

κές απόψεις που εκφράζονται μέσα από τα μεταφρασμένα στα ελληνικά έργα, η κατάσταση κατά το μεσοπόλεμο έχει αλλάξει ριζικά. Μετά από μία περίοδο απραξίας, που οφείλεται στους Βαλκανικούς πολέμους και στο Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, η μεταφραστική δραστηριότητα μπαίνει σε μια νέα φάση που χαρακτηρίζεται από τη πολυμορφία. Τα ρεύματα τα οποία αναγνωρίζουμε να κυριαρχούν στις μεταφράσεις της δεκαετίας του 20 είναι το μεταρρυθμιστικό κρατικό-σοσιαλιστικό και το μαρξιστικό. Η βαθμιαία εδραίωση καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής και το εκσυγχρονιστικό πνεύμα που διαπερνά την ελληνική κοινωνία, μπορούν να αναγνωριστούν μέσα από τις τότε δημοσιεύσεις.

Τα προβλήματα που προκύπτουν από τις ταξικές συγκρούσεις και η ανάλυση φαινομένων που συνδέονται μ' αυτές, αποτελούν το αντικείμενο βιβλίων όπως του Herkner, του Bernstein και του Sombart. Στους προλόγους των μεταφράσεων των δύο τελευταίων-γραμμένων από το μεταφραστή και καθηγητή της Πολιτικής Οικονομίας στο Ε.Μ.Π. Σπ. Κορώνη-διαβάζουμε ότι « η οικονομία υποτάσσεται και εν Ελλάδι εις το Κεφάλαιον» (Sombart, σελ. 17-18). Η πληρέστερη κατανόηση της κοινωνικής συγκρότησης της ψυχολογίας και του βιοτικού επιπέδου των προλεταριακών μαζών που μπορεί να αποκομίσει ο αναγνώστης από το βιβλίο του Sombart «μας παρέχει μίαν προειδοποίηση και μίαν φρόνιμον συμβουλήν». (σελ. 18). Αντικείμενο του μικρού αυτού βιβλίου του Sombart είναι η κατάδειξη της εξέλιξης (βιοτικής, πνευματικής, ταξικής) των εργαζομένων τον 18ο-19ο αιώνα. Και στο προλογικό του σημείωμα στον Bernstein ο μεταφραστής υπογραμμίζει ότι «η οικονομία της χώρας μας έχει πολλά να ωφεληθή, αν και τα δύο μέρη (εννοεί εργάτες και εργοδότες, Μ.Ψ.) κατορθώσουν να εισέλθουν περισσότερο, το ένα εις την ψυχήν του άλλου» (Bernstein, σελ. λε'). Γενικά, η μελέτη του Bernstein προσπαθεί να αναλύσει το φαινόμενο της απεργίας από τα γενεσιουργά της αίτια, ως τη στρατηγική και τακτική των απεργών, συμπεριλαμβανομένης και της πολιτικής απεργίας. Παράλληλα, από τη σκοπιά του, ο συγγραφέας κάνει πλατιά χρήση ιστορικού υλικού από εμπειρίες του εργατικού κινήματος στη Μεγ. Βρετανία και Γερμανία.

Και το βιβλίο-πολυμεταφρασμένο και αυτό-του Herkner διαπνέεται από την αναγκαιότητα άσκησης κοινωνικής πολιτικής υπέρ των εργαζομένων, που θα διατηρήσει τη κοινωνική συνοχή στο οικονομικό σύστημα, βελτιώνοντας παράλληλα τις παραγωγικές του επιδόσεις.

Η ρεφορμιστική αυτή αντίληψη υπάρχει και στον Cooper, ο οποίος τάσσεται υπέρ της λύσης των προβλημάτων κεφαλαίου-εργασίας από Μικτά Βιομηχανικά Συμβούλια. Ο ίδιος βλέπει με πολύ σκεπτικισμό τη καθιέρωση ελάχιστου ημερομισθίου (σελ. 8) και τάσσεται υπέρ της κατ' αποκοπήν εργασίας, που υποχρεώνει τον εργαζόμενο στην αύξηση της παραγωγικότητας (σελ. 13). Ο μόνος τρόπος για να «λάβει η εργασία περισσότερα, είναι να παράγει περισσότερα» (σελ. 34), κάτι το οποίο επιτυγχάνεται με τη κατάλληλη πολιτική κινήτρων που φτάνει μέχρι και τη συμμετοχή των εργαζομένων στα κέρδη (σελ. 66). Στα ίδια ίχνη βαδίζει και ο Richard, ο οποίος προσπαθεί να αποδείξει ει-

δικότερα ότι ο επιστημονικός σοσιαλισμός «δεν αξίζει πράγματι το όνομα του» (σελ. 169) και αντιτάσσει στην έννοια της πάλης των τάξεων «την ροπή των κοινωνικών δυνάμεων προς την συνεργασία» (σελ. 172).

Η ορμή του μεταρρυθμιστικού αυτού ρεύματος φαίνεται και από τη μετάφραση της περίληψης του ίδιου του Κεφαλαίου, του Κ. Μαργκ, από το γαμπρό του Ρ. Lafargue. Στη περίληψη αυτή, στην οποία δίνεται έμφαση στην εννοιολογική διάκριση κεφαλαίου και χρήματος (το πως δηλ. μετατρέπεται το χρήμα σε κεφάλαιο και δημιουργείται η υπεραξία), προτάσσεται πρόλογος του Β. Παρέτο, που αναιρεί πλήρως το ίδιο το έργο: Ο Παρέτο απορρίπτει, όπως ίσως θα αναμενόταν την εργασιακή θεωρία της αξίας (Μαργκ, 1921, σελ. οα') και κάνει μια συστηματική προσπάθεια αρνητικής θεώρησης του έργου, ακόμα και στο ιστορικό του μέρος με το επιχείρημα ότι τα ιστορικά γεγονότα (εξαθλίωση εργαζομένων κλπ) συνυπάρχουν με τη κοινωνία και υπάρχουν σ' όλες της τις μορφές, δεν αποτελούν δε σε καμία περίπτωση ιδιομορφία του καπιταλιστικού συστήματος (ο.π., σελ. ογ').

Από τις αρχές της δεκαετίας του '20 κάνουν την εμφάνιση τους και μέσω μεταφράσεων οι ιδέες του επιστημονικού σοσιαλισμού, κάτι που στηρίχτηκε και σε προγενέστερες μεταφράσεις (όπως π.χ. αυτή του Κομμουνιστικού Μανιφέστου το 1911 από τον Αχ. Χατζόπουλο). Σ' αυτές κυριαρχεί το εκλαϊκευτικό στοιχείο και η προσπάθεια θεωρητικής συγκρότησης στελεχών για το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα και διάδοσης των ιδεών του μαρξισμού-λενινισμού. Η επιλογή που κάναμε από την τεράστια βιβλιογραφία μεταφράσεων σε κείμενα με έντονο το «οικονομικό» στοιχείο, μας δείχνει ότι προείχαν οι μελέτες που παρουσίαζαν τη μέλλουσα κομμουνιστική κοινωνία ως ολοκλήρωση της κοινωνικής εξέλιξης (π.χ. Lafargue, Φερρί) ή έδιναν έμφαση στην εξιστόρηση από μαρξιστική σκοπιά, της ανόδου και της μοιραίας μελλοντικής αντίκατάστασης του καπιταλιστικού συστήματος από ένα άλλο, ανωτέρου επιπέδου.

Το ίδιο μπορεί να πει κανείς και για το πίο άρτιο από πλευράς διδασκαλίας βιβλίο του Bogdanov, που καλύπτει την οικονομικο-κοινωνική εξέλιξη από την αρχέγονη κομμουνιστική κοινωνία ως το σύστημα της χειροτεχνίας των πόλεων. (Το 2ο μέρος που θα κάλυπτε την εποχή του εμπορικού καπιταλισμού ως τη σοσιαλιστική κοινωνία μάλλον δεν κυκλοφόρησε ποτέ). Αλλά και το εγχειρίδιο του Louzon, στα δύο πρώτα μέρη του πραγματεύεται τις σχέσεις μεταξύ ατόμων (την ανταλλαγή) και τις σχέσεις μεταξύ τάξεων (την καπιταλιστική παραγωγή) αντίστοιχα, για να οδηγηθεί, στο τρίτο μέρος («Η διαλεκτική της οικονομίας»), στη συζήτηση προστατευτισμού, μονοπωλίων και ιμπεριαλισμού, καταλήγοντας στο «προλεταριακό ιδεώδες» (Louzon, σελ. 176-179). Αυτό το τελευταίο συνοψίζεται στη κοινωνικοποίηση (με την έννοια της εθνικοποίησης) των μέσων παραγωγής, αναγκαία προϋπόθεση για την άρση των συνθηκών εκμετάλλευσης του εργαζόμενου κάτω από καπιταλιστικό καθεστώς.

Παράλληλα προς τα εκλαϊκευτικά αυτά έργα, παρατηρούμε και μια προσπάθεια μετάφρασης κειμένων του ίδιου του Μαργκ (βλ. στον πίνακα τους α-

ριθμ. 27, 28, 39, 44-47). Οι προσπάθειες αυτές χαρακτηριστικό έχουν ότι γίνονται κάτω από δύσκολες για το εργατικό και κομμουνιστικό κίνημα συνθήκες, με αποτέλεσμα ή να μένουν ανολοκλήρωτες ή να μην είναι μεταφρασμένες με ακρίβεια και από έγκυρες πρωτότυπες εκδόσεις (βλ. π.χ. τις μορφές των Πουλιόπουλου-Δούμα κατά της έκδοσης του Κεφαλαίου από τον Ακαδημαϊκό στην εισαγωγή της δικής τους μετάφρασης).^{15α}

Από τα τέλη της δεκαετίας του '20 και μετά την έξαρση της μεταφραστικής δραστηριότητας στα πλαίσια της μαρξιστικής οικονομικής θεωρίας, παρατηρούμε μια ύφεση η οποία θα αναστραφεί πρόσκαιρα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οπότε και θα βρει η τελευταία την κωδικοποίηση της από την επανέκδοση του Segal και την έκδοση του Leontief.

Επιστρέφοντας στα κύρια χαρακτηριστικά της μεταφραστικής δραστηριότητας κατά τη δεκαετία του '30, θα πρέπει αρχικά να σημειώσουμε τη πολυμορφία που υπάρχει όχι μόνο σε θεωρητικές κατευθύνσεις, αλλά και σε θεματολογία. Βλέπουμε π.χ. μεταφρασμένα άρθρα και ολόκληρα έργα σχετικά με αγροτικά προβλήματα και ζητήματα συνεταιρισμών, πραγματείες πάνω στο θέμα των αιτίων της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, θέματα οικονομικής ιστορίας και ιστορίας οικονομικών θεωριών κλπ. Η ποικιλία των θεμάτων μας αναγκάζει να περιοριστούμε στη διατύπωση ορισμένων βασικών γενικών παρατηρήσεων και να παραιτηθούμε από τη προσπάθεια της συγκριτικής ανάλυσης του περιεχομένου τους.

Αρχικά θα θέλαμε να σημειώσουμε τη συστηματική μετάφραση έργων του Cassel. Ο Cassel προπαγανδίστηκε ως θεωρητικός κυρίως μέσω των σελίδων της ΕΚΔΟ και η περίοπτη θέση του στην ισχνή ελληνική βιβλιογραφία δεν πρέπει να εκπλήσσει, μια και ήταν γνωστός διεθνώς στο μεσοπόλεμο ως αυθεντία περί τα νομισματικά προβλήματα. Οι ιδέες του είναι αντιπροσωπευτικές του νεοκλασικού ρεύματος του μεσοπολέμου. Στο πρόβλημα των οικονομικών κρίσεων, η γνώμη του ήταν ότι η ιστορική εμπειρία του παρελθόντος έδειχνε πως αυτό που προείχε, ήταν η σταθεροποίηση των νομισμάτων, η οποία θα έφερνε με τη σειρά της την ομαλοποίηση της οικονομικής ζωής (1933, σελ. 9). Οξυδερκής παρατηρητής των οικονομικών εξελίξεων τασσόταν, δυό χρόνια αργότερα, υπέρ πρακτικών λύσεων, αν η κατεύθυνσή τους ήταν προς όφελος μιας μελλοντικής διευκόλυνσης του ρόλου του χρυσού στις διεθνείς συναλλαγές (1935, ΕΚΔΟ, σελ. 284 κ.ε.). Ήταν όμως και ρεαλιστής θεωρώντας τον αντιπληθωρισμό που επιβλήθηκε στις Η.Π.Α. μετά το 1929, ως υπεύθυνο για τη χειροτέρευση της κρίσης στην ίδια χώρα (1935, σελ.

15α. Κατά τον Δ. Λιβιεράτο: Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα, 1923-27, Αθήνα, 1985, σελ. 193, οι μεταφράσεις βιβλίων και άρθρων σχετικά με τον επιστημονικό σοσιαλισμό και την μαρξιστική πολιτική οικονομία «δεν ήταν πάντα καλές» και μερικές, με σημερινά κριτήρια, ήταν «άθλιες». Στο ίδιο, σελ. 190-193, παρατίθενται και άλλες μεταφράσεις καθώς και τα περιεχόμενα των τόμων του «Αρχείου Μαρξισμού».

124). Σκέψεις σχετικές με την ανάγκη διαφύλαξης σταθερού επιπέδου τιμών και λήψη μέτρων που θα εμπεδώσουν παρόμοιες προσδοκίες στο αγοραστικό κοινό αποτελούν τα χαρακτηριστικά του άρθρου του, του 1938. Άλλος νεοκλασικός συγγραφέας που μεταφράστηκε τη περίοδο αυτή, ήταν ο Fisher και αυτός, όπως ο Cassel, οπαδός του σταθερού νομίσματος (1933, σελ. 184). Σε συνδυασμό με τα παραπάνω, θα πρέπει να επαναληφθεί η αναφορά στη μετάφραση της επαναδιατύπωσης από τον Robbins του νεοκλασικού δόγματος κάτω από τις συνθήκες που είχε διαμορφώσει η διεθνής οικονομική κρίση.

Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό των μεταφράσεων στη δεκαετία αυτή είναι το γεγονός ότι περί τα τέλη της γίνεται για πρώτη φορά στην Ελλάδα μια από πολλές πλευρές συστηματική προσπάθεια γνωριμίας του ελληνικού κοινού με έργα που ήδη είχαν περάσει στην Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης σαν κλασικά (Smith, Ricardo, Mill, Quesnay, Malthus κ.ά.). Σε σχέση με τη προσπάθεια αυτή, θα έπρεπε να εξαρθεί ο ρόλος του εκδοτικού οίκου «Αργ. Παπαζήση» και του συντονιστή και συγγραφέα εισαγωγικών σημειωμάτων σε αρκετές από τις παραπάνω μεταφράσεις, καθηγητή στην ΑΣΟΕΕ, Δημ. Καλιτσουνάκη. Η προσπάθεια αυτή, αν και οπωσδήποτε αξιέπαινη, κάπου έμεινε ημιτελής και ανολοκλήρωτη. Πολλά έργα δεν μεταφράστηκαν ως σύνολο (Marshall, Smith, Mill) και η μη συνέχιση του εγχειρήματος μεταπολεμικά πρέπει να αποδοθεί μάλλον σε έλλειψη ανταπόκρισης της αγοράς και της κοινότητας των οικονομολόγων στην Ελλάδα.

Τέλος, ο Keynes όπως δείχνουν και οι δύο μεταφράσεις κειμένων του, δεν ήταν άγνωστος στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό. Η πρώτη του ρήξη με την αντίθεση των νεοκλασικών απέναντι στον κρατικό παρεμβατισμό γίνεται πολύ σύντομα γνωστή στην Ελλάδα (1928), σε μια εποχή που αντικειμενικά έρχεται να συνηγορήσει στον εκτεταμένο κρατικό παρεμβατισμό που προωθεί και εμπεδώνει η κυβέρνηση Βενιζέλου εκείνη την εποχή. Η παρατήρηση βέβαια αυτή δεν έχει την έννοια ότι οι φιλοπαρεμβατικές ιδέες ήταν περιθωριακές στην Ελλάδα του μεσοπολέμου και είχαν την ανάγκη της κεύσανης συνηγορίας.

Όμως, με τη πάροδο του χρόνου και την έλλειψη κάποιας παράδοσης αναζήτησης στην Ελλάδα μιας οικονομικής θεωρίας, που να είναι σε θέση να ενσωματώνει τον κρατικό παρεμβατισμό σε ένα ολοκληρωμένο θεωρητικό σχήμα, οι φιλο-παρεμβατικές ιδέες σταδιακά εκφυλίζονται σε ολοκληρωτικές. Παράδειγμα μετάφρασης που στηρίζει τον ισχυρισμό αυτό είναι ο εισιτήριος λόγος του Spann στο Παν/μιο της Βιέννης, στον οποίο διακηρύσσεται ο ίδιος ο αποχαρκτηρισμός της οικονομικής επιστήμης ως επιστήμης: «Το αληθές είναι ότι αυτή (η οικονομική επιστήμη, Μ.Ψ.) δεν είναι δυνατόν να είναι αυτοτελής επιστήμη διότι δεν έχει αυτοτελές αντικείμενο» (σελ. 5). Ο Spann αντιτάσσει στη θέση της μέχρι τότε οικονομικής θεωρίας τη δική του άποψη περί ολοκληρωτικής οικονομίας, άποψη αρκετά δημοφιλή ανάμεσα σε οπαδούς αυταρχικών και φασιστικών καθεστώτων στην Ευρώπη και στην Ελλάδα.

4. Συμπέρασμα

Το θέμα της μετάφρασης βιβλίων και άρθρων οικονομικού περιεχομένου στην ελληνική γλώσσα είναι βέβαια ανεξάντλητο όπως και οι προηγούμενες σελίδες επιβεβαιώνουν, αλλά αυτό δεν εμποδίζει ένα κατ' αρχήν γενικό συμπέρασμα σχετικά με την εξέλιξη της οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα.

Αν χρησιμοποιήσουμε τα ιδεολογικά μηνύματα που μετέδιδαν οι υπάρχουσες μεταφράσεις ως απόρροια του ότι οι ιδέες που εξέφραζαν ήταν δημοφιλείς, τότε μπορούμε να διακρίνουμε τις ακόλουθες περιόδους στην εξέλιξη της οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα.

- α) Ολόκληρο τον 19ο αιώνα μέχρι τις αρχές του 20ου, οι φιλελεύθερες οικονομικές ιδέες είναι οι κυρίαρχες.
- β) Από το 1880 ο οικονομικός λόγος γίνεται βαθμιαία περισσότερο φιλοπαρεμβατικός. Ιδέες που προάγουν την εθνική οικονομία, κρατικο-σοσιαλιστικές στις ρίζες τους, κυριαρχούν με τη πάροδο του χρόνου, συνυπάρχοντας πάντως με άλλες απόψεις. Απ' αυτές ξεχωρίζουν η νεοκλασική και η μαρξιστική, που δίπλα στη φιλοπαρεμβατική αντιμάχονται η μια την άλλη καθ' όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου και μετά απ' αυτόν¹⁶.

Καθοριστικό ίσως στοιχείο για την ανάπτυξη της Οικονομικής Επιστήμης σε όλες της τις θεωρητικές κατευθύνσεις στην Ελλάδα, είναι η σχεδόν πλήρης έλλειψη εξοικείωσης του αναγνωστικού κοινού με τις πρωτογενείς πηγές της οικονομικής σκέψης, τα έργα δηλ. των διαφόρων «αρχηγών» σχολών. Σε αντίθεση δηλ. με χώρες σαν π.χ. την Ιταλία, που σύντομα μετά την εθνική της ολοκλήρωση δημιούργησε μια δική της παράδοση σε όλους τους τομείς των κοινωνικών επιστημών χάρη στην ύπαρξη μεταφράσεων¹⁷, στην Ελλάδα δεν είχαμε, και μέχρις ενός σημείου δεν διαθέτουμε μέχρι σήμερα, τις πρωτότυπες πηγές σκέψης, οι οποίες παραμένουν κτήμα κάποιων γλωσσομαθών και απρόσιτες π.χ. στο μέσο έλληνα φοιτητή. Έτσι, και η φιλελεύθερη αλλά και η μαρξιστική σκέψη δεν ήταν δυνατό να διαμορφώσουν δικά τους «εθνικά παραδείγματα» και κατευθύνσεις σκέψης που εμπλουτίζοντας την υπάρχουσα γνώση με την ελληνική εμπειρία και τις εθνικές ιδιομορφίες, θα διαμόρφωναν μια δημιουργική για τις ιδιαιτερότητες της χώρας άποψη.

Οι επιπτώσεις όμως της παραπάνω υπόθεσης ξεφεύγουν από τα όρια του δοκιμίου αυτού.

16. Το τόσο σύντομο αυτό χρονικό περίγραμμα επιβεβαιώνεται και από συγγραφείς της περασμένης γενιάς (Δ. Καλιτσουνάκη, Γ. Χαριτάκη) και ασχολήθηκαν με την οικονομική και κοινωνική ιστορία της Ελλάδας και την εξέλιξη των οικονομικών θεωριών στο τόπο μας. Βλ. π.χ. Χαριτάκη, Γ: Οικονομική Γεωγραφία. Εισαγωγή, *Εγκυκλοπαίδεια Πυρσός, τόμος Ι, Ελλάς*, σελ. 71-73, εδώ σελ. 72γ.

17. Καθοριστικό ρόλο στη προσπάθεια αυτή έπαιξε ο καθηγητής F. Ferrara, βλ. Barucci, Piero: *The spread of Marginalism in Italy* στο Black, R.C., ο.π. σσ. 246-266.